

FRANSIZ DİLİNDƏ MƏİŞƏT ÜSLUBU VƏ ONUN BƏZİ LİNGVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: ədəbi dil, məişət üslubu, bədii üslub, variativlik, normativ fonetika

Keywords: the literary language, the spoken language, the functional styles, variability, normative phonetics

Ключевые слова: литературный язык, бытовой стиль, вариативность, нормативная фонетика

Müasir dövrdə dünya dillərinin daha geniş ünsiyyət miqyası qazanması, ölkələr arasındakı əlaqələrin genişlənməsi yüksək xarici dil bacarıqlarına yiyələnmək vəzifəsini mühüm bir tələb kimi qarşıya qoyur, onların dərinlən öyrənilməsinə və leksik-qrammatik, üslubi qayda qanunlarına xüsusi diqqət və həssaslıqla yanaşmanı tələb edir. Ölkələr arasındakı iqtisadi, mədəni, elmi və təhsil əlaqələrinin dərinləşməsi eyni zamanda xarici dili yüksək səviyyədə bilən mütəxəssislərə tələbatı artırır və bu tələbat artdıqca aydın olur ki, şifahi nitqi eşidib anlamaq vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi onun tədrisində ən aktual məsələlərdən biridir.

Fransız dilini öyrənilən kifayət qədər biliklərə, söz ehtiyatına malik olan şəxs üçün düşdüyü ilk çətin vəziyyət eşitdiyi şifahi nitqi başa düşməməsidir. Ünsiyyətin ilk dəqiqələrində kitablardan öyrənilən, radio və televiziya verilişlərində eşidilən fransız dilindən çox fərqlənən bir dilə, daha dəqiq desək, fərqli danışq formasına rast gəlinir: cümlələrdə tələb və tətbiq edilən söz sırası pozulur və sözlər qısaldılmış halda (məsələn, sözün yalnız ilk hecaları (université-uni, cinema-ciné, restaurant-resto) tələffüz edilir, əşyalar tanış olmayan sözlərlə adlandırılır (voiture-bagnole, maison-baraque) və nəticədə söhbətin nədən getdiyini anlamaq mümkün olmur, yaxud o çətinliklə başa düşülür. Fransız dilini öyrənən bu dildə cümlədə müəyyən söz sırasının mövcud olduğunu, felin inkar formasının “ne” və “pas” inkar hissəcikləri vasitəsilə düzəldiyini, normativ fonetikaya əsasən düşən [ə] nün oxunma qaydalarını öyrənilən danışqda tətbiq etdiyi halda, fransız dili daşıyıcısının danışq zamanı bu qaydalara riayət etməməsi anlaşılmaqlıq və təəccüb doğurur. Bu dil daşıyıcısının danışq qaydalarını bilməməsi, yaxud onlara əməl etməməsi deyil, sadəcə onun ədəbi dilin normativlərindən uzaq olan, öz qaydaları çərçivəsində yaranıb inkişaf edən sadə danışq dilində, məişət üslubunda (le langage familier) danışmasıdır. Bu gün fransız dilini öyrənərkən paralel olaraq məişət üslubunun ifadə formalarını da öyrənmək vacibdir və müasir fransız dili bu üslubdan kənarında mövcud deyil.

Üslub danışanın yaşına, müraciət etdiyi insanın kimliyinə, olduğu məkana uyğun olaraq dəyişir və biri digərindən lüğət tərkibinə görə, mövcud qrammatik qaydalara əməl edib etməməsinə görə (zamanların üzlaşması, ne inkar hissəciyinin ixtisar edilməsi və s.), cümlə quruluşuna və həcminə görə, fonetik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Hər bir üslub formasının özünə xas olan əlamətləri olsa da, onların hər birində bu və ya digər dərəcədə ümumi əlamətlər də səciyyəvi göstəricidir. Başqa sözlə desək, bu üslublara aid xarakterik cəhətlərə əməl etmək, danışq və yazı zamanı orfoqrafik, orfoepik, qrammatik qaydalara, üslub normalarına əməl etmək, spesifik söz ehtiyatlarına malik olmaq hər bir üsluba xas normaları göstərməkdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bütün üslubi istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsində ədəbi dil əsas meyar kimi çıxış edir.

Fransız dilində məişət üslubunun sadə danışq üslubundan təəccüb doğuracaq qədər fərqli olmasının müxtəlif səbəbləri var. Bunlardan biri ədəbi fransız dilinin Fransanın sərhədləri daxilində olan regional variantlarının mövcud olmasıdır. Fransız dili Fransada və onun ərazisindən xaric departamentlərində yeganə ünsiyyət dili deyil. Əgər Fransada 18 regionda (2016-cı il inzibati bölgüsünə əsasən) bu gün istifadə edilən dilləri saysaq məlum olur ki, hazırda 75 dil mövcuddur. Bunlardan 24-ü Fransada yaşayan yerli əhalinin, qalanı isə orada məskunlaşan mühacir əhalinin dilidir. Digər aspektlərdən biri müxtəlif fransızdilli ölkələrdə - Belçika, İsveçrə, Kanadada yaranan variantların mövcudluğudur. Fransız dilində variativlik yalnız ərazi faktoru ilə deyil, həm də sosial və üslub faktorları ilə bağlıdır.

Müasir fransız dilində əsasən üç üslub müəyyən edilir, lakin ədəbiyyatlara görə bu bölgü dəyişir:

1. Bədii üslub (le français soutenu)
2. Gündəlik danışq üslubu (le français courant)
3. Məişət üslubu (le français familier)

Üslub bölgüsünün dəyişməsi dedikdə, digər bir bölgünü misal gətirmək olar:

1. Langue oratoire (Discours, sermons face à un public sans possibilité de réponse)
2. Langue soutenue (Cours, communications orales formelle diverses)
3. Langue commune (conversation courante, radio, télévisoin)

4. Langue familière (Conversation non surveillée entre amis proches, parents)

5. Langue populaire (Argot, conversation relâchée)

Langue oratoire və Langue soutenue bütün dil normativlərinə əməl edən üslubdur və xüsusilə yazıda, müəyyən çıxışlarda, rəsmi şəxslərlə danışıqarkən istifadə olunur. Lüğət tərkibi zəngin, cümlələr uzundur və qrammatik qaydalara tam əməl edilir.

Sadə danışmaq üslubuna gəldikdə isə, özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə bu üslub daha geniş ünsiyyət formasıdır və bütün səviyyələrdə ədəbi dil normalarından fərqli əlamətlərə malikdir. Fransız gündəlik danışmaq üslubu (le langage courant) daha çox istifadə edilən üslubdur. O eyni zamanda sifahi nitqdə və yazıda (məktublaşma, mesaj, qəzet) istifadə edilir. Hamı tərəfindən başa düşülən lüğət tərkibinə malikdir və bu üslubda qrammatik qaydalara tam əməl edilir.

İlk olaraq vurğulamaq yerinə düşər ki, məişət üslubu (le langage familier) dostlar, ailə üzvləri arasında istifadə edilən və dil normalarına əməl edilməyən danışmaq üslubudur.

Məişət üslubunda ifadə edilən nitqin qavranılmasına əngəl olan amillər çoxdur və onların tədqiqatı zamanı bütün linqvistik səviyyələrdə faktlar meydana çıxır. Bu faktları dilin leksik-qrammatik göstəricilərində, dilin fonetik sisteminə uyğun tələffüz formalarında, orfoepik məqamlarda aşkara çıxarmaq olar. Aydın təsəvvür əldə etmək üçün belə demək olar ki, məişət üslubunda ifadə edilmiş nitqin asan başa düşülməsinə çətinlik yaradan amillər qrammatik qaydaların pozulması, sözlərin qısaltılmış formada istifadəsi, tamamilə başqa bir sözlə əvəz edilməsi və bunun nəticəsində təəccüb doğuracaq dərəcədə fonetik dəyişikliklərin mövcudluğudur.

Yuxarıda adları çəkilən üç üslubu müqayisə edərkən dilin leksik tərkibinin üslublara görə dəyişməsinə nəzər salmaq:

Langage familier (Məişət üslubu)	Langage courant (Gündəlik danışmaq üslubu)	Langage soutenu (Bədii üslub)	Azərbaycan dilində
bagnole, caisse	voiture	automobile	maşın, avtomobil
bouquin	livre	ouvrage	kitab
bécane	vélo	bicyclette	velosiped
baraque	maison	demeure	ev
cabot, clebs	chien	canidé	it
godasses	souliers	chaussures	ayaqqabı
frousse, trouille	peur	effroi	qorxu
causette	conversation	entretien	söhbət
un pote	un ami	une connaissance	dost
drôlement content	très content	fort content	çox razı

Daha aydın şəkildə müşahidə etmək və dolğun təsəvvürə yiyələnmək üçün sual cümlənin cədvəldə üç üsluba görə necə dəyişməsinə nəzər salmaq:

Langage familier (Məişət üslubu)	Langage courant (Gündəlik danışmaq üslubu)	Langage soutenu (Bədii üslub)
Sujet+verbe +interrogation	Est-ce que+ sujet + verbe	İnversion verbe + sujet
Tu viens ?	Est-ce que tu viens ?	Viens-tu ?
Il va où ?	Où est-ce qu'il va?	Où va-t-il ?
Pourquoi tu pleures ?	Pourquoi est-ce que tu pleures ?	Pourquoi pleures-tu ?
Combien ça coûte ?	Combien est-ce que ça coûte ?	Combien cela coûte-t-il ?
Il arrive quand ?	Quand est-ce qu'il arrive ?	Quand arrive-t-il ?
Il s'appelle comment ?	Comment est-ce qu'il s'appelle ?	Comment s'appelle-t-il ?

Qrammatik qaydalara riayət edilmədiyindən və ifadələrin qısaltılmasından danışıqlarkən aşağıda göstərdiyimiz misala nəzər sala bilərik:

Il y a – Var ifadəsi **il** - üçüncü şəxsin tək halında və kişi cinsində olan əvəzlilikdən, y zəfindən və a - avoir felinin indiki zamanda üçüncü şəxsin təkində təsrif edilmiş formasından ibarət bir ifadədir.

Langage courant (Gündəlik danışmaq üslubu)	Langage familier (Məişət üslubu)
--	----------------------------------

Il y a de la bière dans le frigo ?	Y a de l'bière dans le frigo ?
------------------------------------	--------------------------------

Misaldan göründüyü kimi, **Il** əvəzliyinin işlənməsi üsluba görə dəyişir, daha aydın desək, məişət üslubunda, ümumiyyətlə, işlənilmir.

İnkar formada qəbul edilmiş qrammatik qaydaya əsasən **ne** inkar hissəciyi fəldən əvvəl gələn **y** əvəzliyinin qarşısında, **pas** inkar hissəciyi isə fəldən sonra yerləşir:

Il y a → Il **n'y a pas**

Məişət üslubunda baş verən dəyişikliyə nazar salaq:

Il y en a pas → Y en a pas → Yen a pas

Başqa bir misal:

İndiki zamanda inkar formada işlənmiş cümlədə baş vermiş dəyişiklik:

Je ne sais pas → Je sais pas → J'sais pas → Ché pas

Biz aydın şəkildə **ne** inkar hissəciyinin sadə danışq dilində işlənmədiyini görürük. Buna aid başqa misallar gətirək:

Je ne fais rien. - Je fais rien.

Je ne crois pas. - Je crois pas.

Bu dəyişiklik felin bütün zamanlarında və formalarında tətbiq edilir :

Tu **n'**as pas - T'as pas

Tu **n'**auras pas → T'auras pas

Tu **n'**aurais pas → T'aurais pas

Tu **n'**as pas pris mes affaires ? → T'as pas pris mes affaires ?

Tu **n'**aurais pas pris mes affaires ? → T'aurais pas pris mes affaires ?

Il ne peut pas venir ? → I peut pas v'nir ?

Nümunələrdən aydın görünür ki, ifadələrin qısaldılması və qrammatik qaydalara əməl olunmaması dil öyrəncisi üçün fikrin tez və düzgün anlaşılmasına çətinlik yaradır.

Məişət üslubunda ifadə edilmiş nitqdə leksik dəyişikliklər, sözlərin tamamilə yeni bir sözlə əvəz olunması verilən misallarda özünü açıq şəkildə büruzə verir.

İfadələrin müxtəlif üslublarda necə dəyişdiyinə diqqət edək:

Langage familier (Məişət üslubu)	Langage courant (Gündəlik danışq üslubu)	Langage soutenu (Bədii üslub)
J' <u>crèche</u> dans c'te <u>baraque</u> <u>pourrie</u> ...	J' <u>habite</u> dans cette <u>vieille</u> <u>maison</u> .	Je <u>réside</u> dans cette <u>vétuste</u> .
Un camion, <u>fais gaffe</u> !	Un camion, <u>attention</u> !	Un camion, <u>prends garde</u> !

Fonetik əvəzlənmələr, sözlərdə səs dəyişilmələri məişət üslubu üçün səciyyəvi olan linqvistik hadisələrdəndir. Fonetik dəyişmələr mövzunun başa düşülməsində əngələ çevirilir və bu amil fransız dili öyrənənlər üçün çox vacibdir.

Məişət üslubunda baş verən fonetik dəyişiklikləri də müşahidə etmək maraqlıdır. Bu üslubda danışılarkən **je** əvəzliyi [k], [f], [s], [t] səsləri ilə başlayan fellərin qarşısında [ʃ] kimi tələffüz edilir. Məsələn :

Je connais [ʒə konE] [ʃkonE]

Je fais [ʒə-fE] [ʃfE]

Je sais [ʒə-sE] [ʃsE]

Je tire [ʒə- ti:R] [ʃti:R]

Digər fonetik dəyişmələrdən danışarkən **il** əvəzliyində olan dəyişiklik diqqəti cəlb edir: Sadə danışq dilində il əvəzliyindən sonra samitlə başlayan söz gələrsə, [il] [i] kimi tələffüz edilir:

Il faut fermer cette porte. → I(l) faut fermer cette porte.

Il me faut un peu de temps. → I(l) m(e) faut un peu de temps.

Il part à 5 heures. → I(l) part à 5 heures.

Il t'a donné les clés. → I(l) t'a donné les clés.

Fransız dilində tələffüz zamanı **u** hərfi düşməyə məruz qalmayan sait hərf olduğu halda, bu qaydaya məişət üslubunda riayət edilmir. Məsələn **Tu** şəxs əvəzliyi [ty] deyil, [t] kimi tələffüz olunur:

Tu es d'ici ? → T'es d'ici ?

Tu as - T'as

Tu as une minute ? → T'as une minute ?

Tu auras... → T'auras

Tu aurais → T'aurais
Tu habites où ? → T'habites où ?

Təkzibolunmaz faktıdır ki, xarici dili öyrənərkən eşitmə vərdişlərinin daha çətinliklə əldə edilməsi birbaşa olaraq üslubun dəyişməsi və tələffüz fərqlinin ortaya çıxması ilə əlaqədardır. Öyrənilən hər hansı bir xarici dilin müxtəlif üslublarına bələd olmaq həmin dili daha yaxşı anlamaq bacarıqlarına imkan yaradır və ədəbi dilin ən aktual ünsiyyət vasitəsi olan məişət üslubunun xüsusi diqqətlə öyrənilməsi şifahi danışığın başa düşülməsində xüsusi rol oynayır.

Ədəbiyyat:

1. Campus 3. Méthode de français. Jacques Pécheur, Edviche Costanzo, Muruel Molinié CLE International, Paris, 2003 page 8.
2. abc DALF C1/C2 150 exercices Isabelle Barriere, Marie-Louise Parizet CLE International/ Sejer, 2014 səh. 287, 293
3. С.В. Казакевич. Cours théorique de la phonétique française (Теоретическая фонетика) // Курс лекций, УО "ВГУ им. П.М. Машерова", 2007, səh.94-98.
4. В.Хəlilov. Müasir Azərbaycan dilini leksikologiyası, Bakı, 2008.

Informal style in French language and its some linguistic properties

Summary

The article discusses the problems faced by students during language communication. Examines the roots of the differences between styles and the differences between them. It tells about the everyday style, one of the functional styles of the literary language. It is widely discusses and explains the fact why studying French language with sufficient vocabulary and other language skills a person does not understand the spoken language. The article also discusses phonetic, grammatical and lexical features of this style, which exist outside the norms of the literary language. The article can be used as an additional material for students and teachers in educational institutions.

Разговорно-бытовой стиль во французском языке и его некоторые лингвистические особенности

Резюме

В статье исследуются корни различий между стилями и объясняются их основы. Рассказывается о разговорно-бытовом стиле, об одном из функциональных стилей литературного языка. Широко обсуждается и объясняется тот факт, почему изучая французский язык, с достаточным словарным запасом и другими языковыми навыками человек испытывает трудности при усвоении устной речи. Обсуждаются фонетические, грамматические и лексические особенности домашнего стиля, которые существуют вне норм литературного языка. Статья может быть использована как дополнительный материал для студентов и преподавателей в учебных заведениях.

Rəyçi: m. N.Mirzəyeva